

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПСИХІЧНИХ
ПРОЦЕСІВ, ЩО СКЛАДАЮТЬ ОСНОВУ ГРАФІЧНОЇ НАВИЧКИ У
ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ»**

Виконала магістрантка
заочної форми навчання
спеціальності: 016 Спеціальна освіта. Логопедія
Турос Ганна Анатоліївна

Керівник:
Левицький В.Е. кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії та спеціальних методик

Рецензент:
Вержиковська О.М. кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ ПОРУШЕНЬ ПИСЬМА У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ	7
1.1. Психофізіологічна структура процесу письма, мовленнєві та немовленнєві передумови його формування.....	7
1.2. Сучасні уявлення про дисграфію.....	14
1.3. Передумови письма у дошкільників із ЗНМ.....	23
Висновки до розділу.....	34
РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ТА ФОРМУВАЛЬНОГО ЕТАПУ ДОСЛІДЖЕННЯ	36
2.1. Психолого-педагогічна характеристика дітей контрольної та експериментальної групи.....	36
2.2. Зміст методики констатувального експерименту.....	42
2.3. Стан немовленнєвих і мовленнєвих психічних функцій у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.....	51
2.4. Основні напрями корекційно-педагогічної роботи з попередження дисграфії у дошкільників.....	66
Висновки до розділу.....	73
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83

ВСТУП

Актуальність дослідження. Специфічні порушення письма у дітей є однією з основних причин шкільної неуспішності. Ця проблема активно вивчається фахівцями різних галузей науки: логопедії, психології, нейропсихології, психофізіології, загальної та спеціальної педагогіки, лінгвістики та ін.), оскільки письмо – складний багатофункціональний психофізіологічний процес. Стійкі та повторювані помилки, за відсутності у дитини сенсорних і інтелектуальних порушень у різних видах письмових робіт визначають як дисграфію.

Найбільш складним є формування навички письма, який позначається як «графомоторна навичка», «елементарна графічна навичка», «рухова навичка письма». Існує суперечність: одні дослідники відзначають, що рухи, що здійснюються у процесі письма, не відтворюються ні у малюванні, ні в ліпленні. Інші, вважають що уміння, отримані дошкільниками у образотворчій діяльності та ручній праці сприяють розвитку навички письма та лексико-грамматичної складової мовлення.

Особливу увагу представляють нейропсихологічні передумови формування процесу письма: зорове і слухове сприймання, зорова і слухомовленнева пам'ять, самоконтроль.

У сучасному освітньому процесі виділяються різні типи динаміки дисграфії: регредієнтний, прогредієнтний та стаціонарний, відзначається зростання кількості учнів із загальним недорозвитком мовлення. Недостатня вивченість проявів прогредієнтної дисграфії та психологічних особливостей школярів з прогредієнтною динамікою обумовлює як логопедичну роботу у школі, так і профілактику у дошкільному віці. Разом з тим, дослідники зазначають, що готовність мовленнєвих та немовленнєвих психічних функцій дошкільників із ЗНМ до навчання у школі недостатня, оскільки моторна активність руки при письмі не сформована, у зв'язку з нерівномірністю функціональної зрілості та інтегрованості кори та підкіркових структур

головного мозку, що програмують вербальну діяльність та забезпечують сприймання та розпізнавання графем. Порушення письма, провокують ймовірність розвитку шкільної дезадаптації, зниження довільного контролю за поведінкою та інтелектуальною діяльністю, неприйняття шкільних вимог, збільшення ризику нервово-соматичних захворювань.

У дітей із загальним недорозвитком мовлення є специфічні труднощі у підготовці до оволодіння письмом. Різноманітність причин виникнення та складність механізмів розладів письма, з різними типами динаміки дисграфії у дітей молодшого шкільного віку визначають необхідність виявлення засобів профілактики у дошкільному віці.

Своєчасна діагностика та профілактика – дозволяє запобігти порушенням у процесі письма (не допускати їх подальшого переростання у стійкі порушення) і, як наслідок, полегшити процес адаптації дитини до умов шкільного життя та прийняття соціальної ролі учня.

Спрямованість більшості методик у галузі попередження порушень письма у дошкільників на формування мовленнєвих передумов, одноманітність застосування в індивідуальній роботі робочих зошитів знижують ефективність врахування провідної діяльності дітей дошкільного віку – гри та форсують її зміну на навчальну.

Вивчення цих положень виявило проблему: якими є можливості профілактики дисграфії з урахуванням особливостей розвитку мовленнєвих та немовленнєвих передумов у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Мета дослідження: вивчити стан мовленнєвих та немовленнєвих передумов, що забезпечують формування письма у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення та розробити методичні рекомендації щодо формування психічних процесів, що складають основу графічної навички у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.

Гіпотеза дослідження: у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення мають місце різні, якісно неоднорідні рівні сформованості мовленнєвих і немовленнєвих передумов, які забезпечують формування письма. Це передбачає застосування диференційованого підходу у організації та змісті корекційної пропедевтичної роботи.

Об'єкт дослідження: профілактика дисграфій у дітей.

Предмет дослідження: формування психічних процесів, що складають основу графічної навички як профілактика дисграфій у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Відповідно до поставленої мети та сформульованої гіпотези визначені наступні завдання дослідження:

1) вивчити і проаналізувати психолого-педагогічну і логопедичну літературу з проблематики формування психічних процесів, що складають основу графічної навички у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення;

2) розробити методику та експериментально вивчити стан мовленнєвих та немовленнєвих передумов що забезпечують формування письма у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення та із нормотиповим розвитком мовлення;

3) розробити методичні рекомендації щодо формування психічних процесів, що складають основу графічної навички у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення;

4) сформулювати висновки проведеного дослідження.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз психолого-педагогічної та логопедичної літератури); емпіричні (проведення констатувального, формувального експерименту); інтерпретаційні (кількісний і якісний аналіз даних); статистичної обробки результатів.

Елементи наукової новизни: уточнено зміст окремих сторін мовленнєвих та немовленнєвих передумов що забезпечують формування письма у дошкільників.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані дані будуть мати практичний інтерес для логопедів закладів дошкільної освіти та батьків дітей із загальним недорозвитком мовлення дошкільного віку.

База дослідження: дослідження проводилося на базі закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №46 Рівненської міської ради, м. Рівне.

Структура роботи: дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Готовність мовленнєвих та немовленнєвих психічних функцій дошкільників із ЗНМ до навчання у школі недостатня, оскільки моторна активність руки при письмі не сформована, у зв'язку з нерівномірністю функціональної зрілості та інтегрованості кори та підкіркових структур головного мозку, що програмують вербальну діяльність та забезпечують сприймання та розпізнавання графем. Порушення письма, провокують ймовірність розвитку шкільної дезадаптації, зниження довільного контролю за поведінкою та інтелектуальною діяльністю, неприйняття шкільних вимог, збільшення ризику нервово-соматичних захворювань.

Зміст роботи визначається урахуванням структури порушення і своєрідності психічного розвитку. Отже, своєчасно організована профілактика дисграфії у дошкільників із ЗНМ передбачає систематичну роботу для виключення абсолютного ступеня ризику її виникнення.

Тому при дослідженні важливо враховувати:

- якісний аналіз порушення (виявлення фактора для системного підходу та ефективності роботи);
- можливість перебудови функціональних систем методом спеціального відновлювального навчання (функція здійснюється за рахунок включення нових рівнів її організації або інших аналізаторних систем);
- зміна установок особистості (включити загальмовану функцію в систему активно діючих психічних процесів).

Опанування письмом можливе, якщо дитина володіє: навичкою фонематичного аналізу, усвідомлює фонематичну послідовність звуків у слові, її фонематичне сприймання дозволяє почути слово, звуки; повноцінно володіє слухомовленнєвою диференціацією фонем, навичкою мовленнєвого аналізу, якому піддається слово чи речення, слово на фоні речення, речення на основі тексту. У дитини сформований повний набір звуко-літерних асоціацій, вона знає їх позначення; володіє базовими графічними навичками (уміння тримати

ручку, бачити край рядка, використовувати адекватний натиск, зберігати позу сидіння тощо), повним набором графем і правилами їх з'єднання (великі та малі, друковані літери).

Характеристика різних за структурою та симптоматикою видів дисграфії, що розглядаються у класифікаціях, дозволяє виділити мовленнєві та немовленнєві причини порушень письма, які можна усунути у процесі профілактичної роботи з дошкільниками із ЗНМ. Тому у дослідження включаються завдання на вивчення значущих функцій для письма.

Виявлений зв'язок цього полімодального порушення писемного мовлення з несформованістю когнітивних операцій, порушеннями розвитку пізнавальних процесів, незрілістю нейрофізіологічних механізмів, недоліками психомоторного, емоційного та соціального розвитку дітей. Недорозвиток мовлення в дітей з віком виявляється різною мірою: від повної відсутності мовлення до незначних відхилень у розвитку. Діти із третім рівнем ЗНМ в умовах загальноосвітньої школи, роблячи велику кількість помилок, зумовлених відхиленнями у розвитку фонетичної сторони мовлення, словникового запасу та граматичного ладу, опановують навичку письма. Для них у більшій мірі характерні дисграфії.

Тому у методику включаються завдання на дослідження особливостей уваги, слухомовленнєвої пам'яті, мислення, лексичної системи.

Теоретичні основи дослідження включають поняття «психологічної готовності» дитини до навчання у школі. Воно включає особистісно-мотиваційну та вольову сфери, певний рівень розвитку психічних функцій, деякі навчальні навички. Тому у дослідженні передбачається вивчення тонкої моторики і оптико-просторового праксису у дошкільників із ЗНМ.

Різку відмінність у розвитку показало дослідження немовленнєвих передумов оволодіння письмом між дітьми контрольної та експериментальної груп. Письмо дітей експериментальної групи відрізнялося неодноразовим обведенням контурів, зміною округлих елементів, додаванням нових, близьким розташуванням, зміною елементів за кількістю, розміром; втратою порядку,

дзеркальністю. Стратегія виконання малюнків, як правило, фрагментарна та мала порушення метричного синтезу, структурно-топологічних уявлень, лівостороннього ігнорування, дефіциту координатних уявлень. Відзначалися розвороти окремих фігур, втрата елементів, вихід елементів за межі фігури, робочого рядка чи навпаки недоведення елемента до межі фігури; Відмінність фігур за величиною. Порушення мали домінуючий, стійкий характер, що підтвердилося у пробі на графомоторні навички, де діти наприкінці втрачали графічний ряд, допускали постійні пропуски, змінювали розмір елементів, порушували межі рядка, постійно відривали олівець від паперу. При дослідженні динамічної організації та перемиканні рухів типовими труднощами стали пошуки пози, пропуски рухів, у переборі пальців та застрягання на 1-2 рухах (кулачку або долоні).

Висновки про особливості та стан передумов оволодіння письмом дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення: в жодній дитини експериментальної групи не сформовані мовленнєві передумови на високому рівні; у 2 дітей розвиток мовленнєвих передумов на рівні вище середнього; у 5 дітей – на низькому рівні та у 3 дітей – на середньому рівні.

Недорозвиток зорового гнозису, аналізу та синтезу, просторових уявлень виявлятиметься у замінах та спотвореннях літер на письмі, що включають однакові елементи, але відрізняються додатковими елементами; у дзеркальності написання; у неправильному розташуванні елементів; у пропусках елементів і т.д. Ці порушення є супутніми у симптоматиці при загальному недорозвитку мовлення. Тому у дітей ЕГ труднощі при оволодінні письмом можуть спровокувати відхилення у особистісному розвитку, у становленні соціального «образу «Я» в момент підготовки дитини до навчання у школі.

В результаті дослідження стану мовленнєвих передумов визначені наступні порушення:

При дослідженні звуковимови у дошкільників із ЗНМ у більшості випадків спостерігалось порушення двох і більше груп звуків (свистячих, шиплячих, сонорних, передньоязикових, задньоязикових) і порушення їх

диференціації. Поліморфні порушення включають: парасигматизми шиплячих; бічні шиплячі сигматизми свистячих, африкатів, шиплячих; параротацізм, носовий ротацізм; носовий міжзубний ламбдацізм; бічна вимова передньоязикових, задньоязикових звуків; порушення пом'якшення, дзвінкості-глухості. Виражаються у пропусках, спотвореннях, змішуваннях і замінах звуків.

Дослідження фонематичного сприймання показало, що діти здатні визначати наявність-відсутність заданого звука у слові, визначати групи слів із заданим звуком, але зазнають труднощів у складанні слів із порушеною послідовністю звуків, при доборі слів на заданий звук, визначенні кількості звуків і складів у слові, місця та послідовності звуків у слові, у виділенні слова із заданим звуком з речення. Типовими помилками є: зміни місця наголосу у словах, відсутність диференціації понять «звук» та «склад»; застрягання, додавання до останнього звука нового; виділення приголосного звука зі збігу звуків, скорочення складів, послідовності ряду; перестановки, повторення складів, слів; вигадкування власних слів, які не відповідають інструкції завдання.

Дослідження граматичного ладу мовлення виявило труднощі щодо встановлення кількості і послідовності складів у слові, в умінні утворювати присвійні прикметники та професії жіночого роду. Характерними помилками виявилися порушення узгодження іменників з прикметниками і числівниками, аграматизми при утворенні присвійних прикметників, виконання завдання не у повному обсязі, недоговорення закінчень, застрягання на використанні слів пестливої форми у кожному завданні, помилкові наголоси. Найкраще діти впоралися з утворенням іменників суфіксальним способом та введення дієслівних форм у контекст речень. Дітям важко синтезувати чотирискладові слова зі збігом приголосних, аналізувати поширені речення, виділяти прийменник як окрему частину мови.

Профілактика дисграфії у дітей, які відвідують заклади дошкільної освіти, полягає у своєчасній діагностиці схильності до порушень писемного мовлення. Вона має здійснюватися у старшій групі.

У профілактиці дисграфії методично доцільно здійснювати:

1. Розвиток сенсорних функцій та психомоторики (зорового та слухового сприймання, зорових та слухових диференціювань; просторових уявлень; кінетичної та кінестетичної організації рухів, конструктивного праксису, умовно-рухових реакцій та графоутворюючих здібностей).

2. Розвиток міжаналізаторної взаємодії, сукцесивних функцій (слухорухових, зорово-рухових, слухозорових зв'язків; здатності запам'ятовувати та відтворювати просторову та тимчасову послідовність стимулів, дій або символів).

3. Розвиток психічних функцій (зорової та слухової уваги, пам'яті).

4. Розвиток інтелектуальної діяльності (розумових операцій: порівняння, класифікації, символізації, аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення; формування навичок планування діяльності, самоконтролю та самокорекції у діяльності; виховання мотивів до навчальної діяльності).

5. Розвиток мовлення та формування навичок довільного аналізу та синтезу мовленнєвих одиниць (розвиток зв'язного монологічного мовлення, здібності до міркувань і висновків; вдосконалення лексико-граматичного та фонетичного оформлення мовлення).

Безпосередня робота з ручкою і зошитом, яка починається з найпростіших завдань з поступовим зростанням рівня складності, включає вправи з штрихування, обведення контурів геометричних фігур, малювання спіралей, кіл, овалів. Практика показала, що на початку навчання доцільно використовувати для письма не розліновані зошити, а альбоми для малювання. Кожне завдання краще пропонувати у ігровій формі. Подібні вправи можна знайти у спеціальних зошитах-прописах з підготовки дошкільників до письма. Ними можуть скористатися як педагоги, так й батьки, займаючись підготовкою дитини до школи в домашніх умовах. Але, обираючи прописи, необхідно

враховувати: складність поданих завдань, їх педагогічну цінність, варіативність. Вони мають бути різноманітними, цікавими, спрямованими як на розвиток вміння проводити певні лінії, писати елементи, а й розвивати увагу, зорово-моторну координацію. Завдання, запропоновані у ігровій формі з допомогою позитивного емоційного настрою сприяють підвищенню психічного тону, що підвищує ефективність навчання в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балютіна К.М., Горобієвська В.М. Демонстраційні картки друкованих та рукописних букв: Навчально-наочний посібник з каліграфії для дітей 6-7 років. – К.: Освіта, 2001. – 41 с.
2. Барищук Г.С. Усунення вад письма (1-4 класи). – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2003. – 40 с.
3. Бартенєва Л., Парасоцький О. Основні напрями діагностики дисграфії в учнів молодших класів із ЗНМ // Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 4. – К.: Актуальна освіта, 2007. – 384 с.
4. Белая А.Й. Подолання не різко вираженого загального недорозвитку мовлення в учнів молодших класів: Методичні рекомендації для вчителів-логопедів. – Хмельницький: ТУП, 2004. – 300 с.
5. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, – 1998. – 204 с.
6. Блінова Г.І. Альбом для обстеження мовлення у дитини. – К.: Благовіст, 2001. – 173 с.
7. Блінова Г.Й., Пічугіна Т.В. Дидактичний матеріал для подолання вад письма у дітей. – К.: Благовіст, 2004. – 300 с.
8. Блінова Г.Й. Подолання мовленнєвих вад дітей. – К.: Благовіст, 2005. – 125 с.
9. Богуш А.М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: ВД «Слово», 2008. – 440 с.
10. Будна Н.О., Походжай Н.Я., Шост Н.Б. Уроки навчання грамоти: 1 клас. – Тернопіль.: Навчальна книга „Богдан”, 2001. – 352 с.
11. Винокур А.С. Подолання мовного недорозвинення у дітей молодшого шкільного віку. – К.: Радянська школа, 1977. – 144 с.

12. Вишневський О.І. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій / О.І. Вишневський, О.М. Кобрій, М.М. Чепіль; за ред. О. Вишневського. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 268 с.
13. Вступ до мовознавства: Підручник. 2-е вид., – К.: Одеса: Либідь, 1991. – 280 с.
14. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого взаимопонимания. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 223 с.
15. Дидактичний матеріал для логопедичних занять / Г.І. Блінова. – К.: Радянська школа, 1985. – 280 с.
16. Довідник учителя-логопеда / С.М. Лупінович. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 122 с.
17. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
18. Дьоміна І.Й. Розвиток мовлення дитини. – К.: Главник, 2004. – 96 с.
19. Загальна психологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ За загальною редакцією С.Д. Максименка. – Вінниця: Нова книга, 2000. – 543 с.
20. Ефименкова Л.Н. Коррекция устной и письменной речи учащихся начальных классов. – М.: Просвещение, 1991. – 224 с.
21. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська та ін. – К.: Либідь. – 2005. – 464 с.
22. Карта логопедична обстеження дитини дошкільного віку з порушеннями мовлення: Методичні рекомендації для практичної роботи / Автори-укладачі І.Г. Дмитрієнко, Л.О. Федорович. – Полтава: Пересвіт. – 2006. – 33 с.
23. Кирей І.Ф., Трунова В.А. Методика викладання каліграфії в початковій школі: навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1994. – 143 с.
24. Коваленко М. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навчальний посібник/ М. Коваленко. – К.: Центр Літератури, 2006. – 664 с.
25. Корнев А.Н. Нарушения чтения и письма у детей: Учебно-

методическое пособие. – Спб.: ИД «МиМ», 1997. – 286 с.

26. Кубинський М.В. Формування навичок письма – одна з основних проблем початкової школи // Початкова школа. – 2006. – № 5. – С.10-13.

27. Кузьмінський, А.І. Педагогіка родинного виховання: навчальний посібник / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – 324 с.

28. Кравець Н.П. Розвиток мовлення в учнів молодших класів допоміжної школи на уроках читання та української мови. – К.: АСК, 1999. – 98 с.

29. Лалаева Р.И. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития / Р.И. Лалаева, Н.В. Серебрякова, С.В. Зорина. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 304 с.

30. Лангмейер І., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 1994. – 289 с.

31. Левина Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом. – М.: Просвещение, 1981. – 232 с.

32. Липа В.А. Психологические основы педагогической коррекции. – Донецк: Лебідь, 2000. – 319 с.

33. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповн. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 776 с.

34. Логопедия: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Под редакцией Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – 528 с.

35. Лопатинська В. Морально-гуманістичний зміст спілкування // Шлях освіти. – 2003. – №1. – С.27-30.

36. Мазоха Д.С. Педагогіка / Д.С. Мазоха, Н.І. Опанасенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.

37. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовних недоліків. – К.: Райдуга, 1995. – 139 с.

38. Малярчук А.Я. Обстеження мовлення дітей: Дидактичний матеріал. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 104 с.

39. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників).

Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 288 с.

40. Мачнева О., Македонова Л. Особливості навчання каліграфічного письма // Початкова освіта. – 2007. – № 8 (392). – С. 3-8.

41. Методика виявлення речевих порушень у дітей і діагностика їх готовності к школьному обучению / Е.Ф. Соботович, Л.Е. Андрусин, Л.И.Бартенева и др. – К.: Актуальна освіта, 1998. – 127 с.

42. Методика викладання української мови. Навчальний посібник за ред. С.І. Дорошенка. – К.: Вища школа, 1992. – 495 с.

43. Методика викладання української мови Коваль Г.П., Деркач Н.І., Захарчук З.О., Іванова Л.І. – Рівне: РДГУ, 2002. – 113 с.

44. Методичні рекомендації з навчання учнів із ЗПР самостійного виконання завдань з української мови / Н.І. Королько. – К.: ІЗМН, 1997. – 32 с.

45. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник / С.П. Миронова / – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно видавничий відділ, 2007. – 204 с.

46. Момот Т.Л. Грамотійко: логопедичний зошит: №1, №2, №3 для розвитку усного і писемного мовлення. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2004. – 230 с.

47. Навчальні програми для загальноосвітніх закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта». – 2012. – 392 с.

48. Наумчук. М.М. Сучасний урок української мови в початковій школі (методика і технологія навчання). – Видання друге, доповнене. – Тернопіль: Астон, 2005. – 352 с.

49. Обухівська А.Г. Корекційна сутність розвитку мовлення у спеціальному дошкільному закладі для дітей із ЗПР / А.Г. Обухівська. – К.: Думка, 1994. – С. 62-364.

50. Основы теории и практики логопедии / Под ред. Р.Е. Левиной. – М:

Просвещение, 1968. – 422 с.

51. Педагогіка: Хрестоматія / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – 2-ге видання. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.

52. Пічугіна Т.В. Рання діагностика дітей із дислексією та дисграфією (методичні рекомендації) // Дефектологія, – 1998. – № 1. – С. 6-13.

53. Подолання логопедичних проблем учнів молодших класів / Т.Бишова, О.Кондратюк. – К.: Шкільний світ, 2006. – 73 с.

54. Психологія /За ред. Ю.Л. Трофімова: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2005. – 560 с.

55. Про дошкільну освіту: Закон України: за станом на 25 листоп. 2005 р. / Верхов. Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2005. – 32 с. – (Серія «Закони України»).

56. Ремажевська Г.Й., Пічугіна Т.В., Маруніч Л.А. Як виявити у дитини схильність до порушень писемного мовлення. – Львів, 2005. – 82 с.

57. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс / Ю.В. Рібцун. – К.: Освіта України, 2011. – 292 с.

58. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах: Посібник для вчителя. – К.: Магістр-8, 1997. – 256 с.

59. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей 3-є видання, доповнене. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2007. – 107 с.

60. Садовникова И.Н. Нарушения письменной речи и их преодоление у младших школьников. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 256 с.

61. Сак Т.В. Корекція причинно-наслідкового мислення у дітей із затримкою психічного розвитку дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – К.: Промінь, 2000. – 75 с.

62. Сапун Г.М. Уроки навчання грамоти (письмо та розвиток мовлення). – К.: Підручники та посібники, 2001. – 136 с.

63. Соботович Е.Ф., Гопиченко Е.М. Фонетические ошибки в письме умственно отсталых учащихся младших классов. – М.: Просвещение, 1979. –

405 с.

64. Соботович Е.Ф. Психолінгвістическа структура речевої діяльності і механізми її формування / Е.Ф. Соботович. – К.: ІЗМН, 1997. – 44 с.

65. Соботович Є.Ф. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту: Програмно-методичний комплекс / Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко. – К.: Актуальна освіта, 2004. – 144 с.

66. Стадненко Н.М. Методика діагностики готовності до навчання в школі дітей шестирічного віку / Н.М. Стадненко, Т.Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівська; Ін-т дефектології АПН України., Український науково-методичний центр практичної та соціальної роботи АПН України. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 20 с.

67. Тарасун В.В. Логодидактика. Київ: Просвіта, – 2004. – 263 с.

68. Тарасун В.В. Нетрадиційний метод навчання писемного мовлення: читання «з першого погляду» // Дефектологія. – 2000. – №4. – С 21-25.

69. Тищенко В.В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам / В.В. Тищенко, Ю.В. Рібцун. – К.: Літера ЛТД. – 2006. – 128 с.

70. Трофименко Л.І. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів // Дефектологія. 2007. – №3. – С.34-40.

71. Трофименко Л.І. Словотворення у дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ / Л. І. Трофименко // Дефектологія. –2003. – №3. – С.45-48.

72. Трунова В.А., Боднар Н.М. Каліграфія: програма та методичні рекомендації: [навчальний посібник]. – 5-е вид., доповн.і випр.. – Х: ФОП Шейніна. – 2011. – 84 с.

73. Український дефектологічний словник / За ред. В.І. Бондаря. – К.: Милосердя України, 2001. – 212 с.

74. Хрестоматія по логопедії. Навчальний посібник / Шеремет М.К.,

Мартиненко І.В. – К. : КНТ, 2006. – 532 с.

75. Цєпова І.В. Готуємось до уроків навчання грамоти (письмо). 1 клас – Х.: Вєста: Видавництво «Ранок», 2008. – 160 с.

76. Чабайовська М.І. Єдині зразки каліграфічного письма букв українського алфавіту та цифр: навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Мальва – ОСО, 2012. – 116 с.

77. Черєдніченко Н.В. Типи та механізми дисграфічних помилок у писемному мовленні молодших школярів // Науково-методичний журнал «Логопедія». – 2012. – № 2. – С. 94-102.

78. Черєдніченко Н.В. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ). Навчально-методичний посібник (курс лекцій). – К.: Видавничий дїм «Слово», 2012. – 208 с.